

АНОТАЦИИ

на основни публикации на Ваня Мичева

1. Мичева, Ваня. Паратактични отношения в историята на българския книжовен език. София, Диомира, 2013. 310 с. ISBN 978-954-2977-07-0.

Тази книга е преработен и усъвършенствен вариант на дисертацията на В. Мичева. Трудът е сполучлив опит да се проследи развойната динамика на българската синтактичната система чрез диахронно изследване на паратактичните синтактични отношения в оригиналните старобългарски произведения (Пространни жития на св. Кирил и св. Методий), в среднобългарските ръкописи от нетърновски тип (Бдински сборник) и в книжовния език на народна онова от XVII в. (Тихонравов дамаскин). В центъра на работата са основните изразители на паратактичните отношения – съюзите. Съюзите са полифункционални, затова всеки съюз е представен с всички свои засвидетелствани семантични стойности (от 2 до 10 значения) в текстовете от IX, XIV и XVII в.

В. Мичева убедително доказва основната си хипотеза за връзката между езика на книжнината и живия узус. Категорично е установено, че лексикалният състав на съюзната система се опростява или обогатява под влияние на говоримия език. Съюзи като **бо, же, убо, ибо** първоначално отпадат от говоримия, след това и от книжовния език. Съюзи като **та, че, ами, ала, ато** се активизират в диалектите и след това стават градивен елемент на книжовния. Също така появата на нови семантични подтипове, например: градационно съпоставяне, сигнализиране на смяната на комуникативния статус – които свидетелстват за развитостта на синтактичната система на книжовния български език, се мотивира с въздействието на говоримия език.

2. Мичева, Ваня. Картината на света в езика на новобългарските дамаскини. София, Диомира, 2015. 284 с. ISBN 978-954-2977-24-7.

Тази книга се определя от Секцията за история на българския език, Атестационната комисия на ИБЕ и НС на ИБЕ като хабилитационен труд. Тя е избрана от ОС на ИБЕ за най-голямо научно постижение на ИБЕ за 2015 г. В нея картината на света се съгражда постепенно чрез анализа на основни концепти в християнската култура – на първо място, в езика на класическите старобългарските произведения, а след това в книжовния български език на народна основа от XVII в. Този подход се аргументира с доминиращото присъствие на религиозния духовен код в концептосферата на цялата средновековна литература – официална и неофициална, канонична и извънканонична. А точно през старобългарския период се оформят основните семи на значимите християнски концепти като *добро* и *зло*, *правда* и *грях*, *светлина* и *тъмнина*, *свое* и *чуждо* и т.н. Затова сравнението със старобългарската книжнина е полезно. В изследването се правят съпоставки с оригиналните текстове на Кл. Охридски (Климент Охридски 1970) и Патриарх Евтимий (Калужняцки 1901), чиито преработки откриваме в новобългарските дамаскини. Използват се и други текстологични паралели за текстове, преведени още през X–XI в., а и за такива, които стават част от българската книжнина по-късно като Житието на Мария Египетска в Бдинския сборник от 1360 г. Материалът от старобългарските паметници е ексцерпиран от Историческия архив на Секцията за история на българския език към ИБЕ – БАН. Привлечен е и материал от архаичните дамаскини: Кичевски/Крнински (Илиевски 1972) и Костенецки (ЦИАИ 503).

За новобългарските дамаскини материалът е извлечен от Тихонравовия дамаскин (Дьомина 1971), Троянския дамаскин (Иванова 1967), Ловешкия дамаскин (Младенова, Велчева 2013), Копривщенския дамаскин (Милетич 1908) и Люблянски дамаскин (Аргиров 1895). Този подбор на източниците отразява разнообразието им – използвани са дамаскини от I и II новобългарски тип (по класификацията на Е. Дьомина) и от тип *тогива* и тип *тогази* (по класификацията на Б. Велчева).

В проучването се прилага лингвокултурният подход към материала, според който лингвокултурните концепти се реализират в езика чрез няколко основни представители – названия на концепта – и поредица близки по значение думи и изрази, които оформят ядрото и приядрената зона, както и някои лексеми и съчетания, които имат по-свободна връзка с концепта и принадлежат към периферията. Поради естеството на проучваните паметници се съчетават диахронният и съпоставителният метод като по-общи с методите на лексико-семантичния анализ и на контекстуалния анализ. Помощни са методите на емпиричното изследване (пълна ексцерпция на текстове) и на статистическите данни.

Структурата на изследването обхваща теоретично въведение; четири глави, посветени на най-значимите концепти, които изграждат картината на света в езика на новобългарските дамаскини; заключение. Във всяка глава се представят една основна двойка концепти: *добро* и *зло*, *светлина* и *тъмнина*, *горе* и *долу*, *свое* и *чуждо* и поредица опозиции, които са свързани с основната двойка и обогатяват концептуалното ѝ съдържание. По този начин се изчерпват езиковите реализации и семантиката на концептите. В цялата разработка присъства езиковедският подход – анализират се явления от всички равнища на езика, които имат отношение към вербализациите на концептите: лексикално, словообразователно, морфологично и синтактично. Налице е и погледът на историка на езика в многобройните диахронни и текстологични съпоставки, в сравненията с данни от диалектите и съвременния език. В заключението се обобщават резултатите от проучването и се предлага модел на картината на света в новобългарските дамаскини. Анализът на реализациите на значимите лингвокултурни концепти дава възможност да се видят съществените белези на религиозната, митологическата, историческата, наивно-научната и битовата картина на света, които си взаимодействат, съчетават се и се противопоставят.

3, 4, 5, 6. Исторически речници: **Старобългарски речник.** т. 1, С., 1999; т. 2, С., 2009; **Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в.,** С., 2012; **Речник на произведенията на Патриарх Евтимий** /регистриран в НАЦИД през 2010/; **Речник на Бдинския сборник** /приет за печат през 1994/.

В четирите исторически речника е приложена нова теория на историческата лексикография, за чието осъществяване и прилагане В. Мичева е работила като автор, редактор и научен секретар. Всички статии са разработени с пълна семантична структура, с устойчиви словосъчетания и фразеологизми. Тълковните дефиниции са съобразени както с модерните изисквания на съвременната лексикография, така и с постиженията на диахронната лексикология.

И в четирите речника В. Мичева е автор на статиите за съюзи и съюзни думи. В тяхното представяне последователно се прилага синтактично-семантичният анализ, като се разработват всички значения на лексемите с оглед на техните функции в паратаксиса и хипотаксиса, всички реализации като прости, сложни и съотносителни съюзи. Използват се постиженията на съвременния и историческия синтаксис, за да се създаде представителна и пълна семантична картина на употребите на съюзните средства в българския книжовен език през различни периоди от неговото развитие.

8. Мичева, Ваня. Към историята на съюза НЪ в българския книжовен език; **22.** Мичева, Ваня. Съвместимост на паратактичните съюзи в езика на новобългарските дамаскини; **23.** Мичева, Ваня. Към историята на противопоставителните съюзи в книжовния български език; **31.** Мичева, Ваня. Към историята на паратактичните съюзи АЛА, АТО, АНО в книжовния български език; **32.** Мичева, Ваня. Лексемата *лют* в историята на българския книжовен език (семантични и синтактични наблюдения); **43.** Мичева, Ваня. Разделителните съюзи в историята на българския книжовен език.

Шест публикации по дисертацията, в които са отразени различни процеси от развитието на паратактичната система в историята на българския книжовен език.

9. Мичева, Ваня. Приносът на В. И. Ламански в развитието на българистиката; **29.** Мичева, Ваня. Българистични проблеми в творчеството на академик Д. С. Лихачов.

В студиите се представя аналитично приносът на двамата руски езиковеди в развитието на българистичната проблематика. Разгледани са всички техни произведения, които имат отношение към историята на българския език, към средновековната българска книжнина и към значението на българската култура за славянството, и по-точно за древната руска литература. Техните новаторски идеи са поставени в контекста на палеославистиката и медиевистиката и са приведени и схващанията на други учени по същите въпроси. Акцентирано е върху такива важни моменти в творчеството им като научното осмисляне на причините за аналитизма в българския език и на същността на езика на новобългарските дамаскини от В. Ламански и на теорията за българската държава на духа и за ролята на Търновската школа в развитието на българската и руската култура от Д. Лихачов.

10. Мичева, Ваня. Библейските лингвокултурни концепти *добро* и *зло* в езика на новобългарските дамаскини.

В изследването се анализират лингвокултурните концепти *добро* и *зло* в езика на старобългарските класически паметници и в езика на новобългарските дамаскини в съпоставителен план. Лингвокултурните концепти *добро* и *зло* в старобългарския книжовен език се свързват с християнската представа за праведност и греховност. Анализът на библейските лингвокултурни концепти *добро* и *зло* в езика на новобългарските дамаскини доказва, че основното им съдържание отразява християнската представа за света. В същото време тя се допълва и с предвъзрожденски подходи и културни нагласи, които се отразяват и върху езика.

11. Мичева, Ваня. Концептът *грях* в езика на новобългарските дамаскини.

В тази студия са разгледани семантичните и езиковите реализации на концепта *грях* в историята на българския книжовен език. Анализирани са езиковите факти от старобългарските класически паметници и от новобългарските дамаскини. Семантичният анализ на контекстите, свързани с лингвокултурния концепт *грях*, показва, че в тях се съчетават три културни парадигми. Доминират ценностите и културните нагласи на християнството, според които грехът е най-голямото зло, защото е нарушение на християнските норми на поведение, отдалечаване от Бога и приближаване до дявола. Откриват се следи от древни политеистични вярвания и представи за божественото, доброто и лошото, своето и чуждото. В йерархията на греховете, в осмислянето на телесните прегрешения, в стремежа към приобщаване на максимален брой адресати към духовните послания на текста личи новият поглед на човека от Предвъзраждането към света.

12. Мичева, Ваня. Лингвокултурните концепти *горе* и *долу* в езика на новобългарските дамаскини.

Лингвокултурните концепти *горе* и *долу* в езика на новобългарските дамаскини изграждат опозицията горе – долу, която се съотнася с други значими противопоставяния: сакрално – профанно, добро – зло, чисто – нечисто, праведност – греховност, духовно – материално, светло – тъмно, живот – смърт, безопасно – опасно, свое – чуждо, почит – незачитане. По-голяма част от употребите са свързани с религиозната картина на света, но се откриват и реализации, които се съотнасят с битовата картина. Семантичният анализ показва, че релацията горе – долу определя целия път на Бога, от една страна, и на човешкия род, от друга. Новото в дамаскинската книжнина от XVII в. е стремежът към максимално разбираеми послания и език. На езиково равнище той се проявява в появата на нови устойчиви словосъчетания като: *горьнаѹ прэмудрость*, *третие небо*, *долън свѣтъ*, *дъното адово*, нови значения на субстантивирани прилагателни *земльнь* и *небесънь*, нови образни употреби на *планина*, *длъбина*, *пропастъ* и др. Освен лексикалното равнище той обхваща и морфологичното, и синтактичното равнище на езика.

13. Мичева, Ваня. Лингвокултурни аспекти в проучването на историческия синтаксис.

Данните от това проучване показват как лингвокултурологичният подход към синтактичните феномени в историята на българския книжовен език позволява да се очертаят закономерностите при съотнасянето на определен тип паратактични отношения с дадена текстова тематика. Установяват се най-важните особености на паратаксиса с оглед културната специфика на текста. Изтъкват се възможностите на по-редките съюзи да акцентират върху значими от гледна точка на християнската парадигма моменти в изложението, например да с паратактична функция, **тѣм** с резултативна семантика. С подобна функция се реализират и съюзи с необичайна семантика в отделни контексти – като **же** с въвеждаща функция, **бо** като въвеждащ глас на сакрално лице, **сирѣч** като универсален съюз, осигуряващ достъпността на текста и връзката с възприемателите. Налице е и опит да се открият съюзите, характерни за оригиналните полемични съчинения на св. Кирил, а именно: **тѣмже** и съотносителният разделителен съюз **ли ... или**. Анализирани и обяснени именно с лингвокултурни причини са редица уникални явления в езика на новобългарските дамаскини – появата на съюз в началото на постпозитивно главно изречение; реализацията на градационно противопоставяне и съпоставяне с **а нежели, ами и, а камо ли**; **ами** като сигнализатор на промяна в комуникативния статус на въведеното изречение.

14. Мичева, Ваня. Комуникативни типове изречения в езика на Пространните жития на Кирил и Методий.

В изследването се анализират всички типове комуникативни изречения в езика на Пространните жития на св. Кирил и св. Методий. Представят се основните семантични и функционални характеристики на съобщителните, въпросителните и повелителните изречения. Правят се изводи за разликите и приликите между системата от изречения в двете жития и в творчеството на св. Климент.

15. Мичева, Ваня, Б. Христов. Разделителните съюзи в Бдинския сборник от 1360 г.

В статията са описани и класифицирани всички разделителни съюзи в текста на Бдинския сборник от 1360 г. Анализирани са семантичните подтипове в системата на разделителните паратактични отношения.

Потърсено е мястото им в развитието на българския исторически синтаксис – разликите спрямо старобългарското състояние, тенденциите, които се свързват с по-нататъшните изменения в системата. Направени са паралели с гръцкия текст, където са налице оригинали, и са изтъкнати иновациите в българския текст.

16. Мичева, Ваня. Старобългарският речник, том първи. – Лексикографски преглед, 1999, кн. 2, 5-9.

В статията се разглеждат всички особености на Старобългарския речник, които го правят уникален в палеославистиката: източниците, които датират само от 9-11 в.; обработването на целия епиграфски материал; тълковните дефиниции с разгърната семантична структура на всяка заглавна дума; представянето на устойчивите словосъчетания и привеждането на новобългарски съответствия от 87 източника.

17. Мичева, Ваня. Климент Охридски. **18.** Мичева, Ваня. Кирил и Методий.

В двете статии са анализирани най-важните приноси на двамата първоучители св. Кирил и св. Методий и на техния най-плодовит и надарен ученик св. Климент в развитието на старобългарския книжовен език. Акцентирано е върху създаването на нови категории думи за абстрактни понятия, върху използването на чужди думи като термини в християнската литература и стремежа към замяна на излишните чуждици с подходящи български думи и словосъчетания.

19. Мичева, Ваня. Съюзът ТА в историята на българския език.

В статията е потърсено мястото на специфичния съюз ТА, който остава един от малкото в историята на българския език с «двояка синтактична същност». Анализирани са всички паратактични и хипотактични значения на съюза в новобългарските дамаскини, в които той е с най-голяма дистрибуция и полифункционалност. Потърсено е обяснение за разликите спрямо старобългарския и съвременния език. Направена е съпоставка с положението в диалектите. По този начин е очертана цялостна картина на присъствието на ТА в българския език.

20. Мичева, Ваня. Паратактични отношения в езика на новобългарските дамаскини.

Тази статия има обобщителен характер и представя пълна картина на типовете паратактични отношения в новобългарските дамаскини – съединителни, съпоставителни, противопоставителни, разделителни, пояснителни, заключителни. Разгледани са семантиката, функциите, особените явления при съюзите и съюзните думи. Доказана е тезата на Т. Цивян за «успешна медиация» на книжовно и народно, старо и ново в балканския синтактичен модел.

21. Мичева, Ваня. История на българския език до XIV в. **27.** Мичева, Ваня. История на българския език от 1396 до 1878 г. **28.** Мичева, Ваня. История на българския език след Освобождението през 1878 г. **39.** Мичева, Ваня. Обща характеристика на историята на българския език от възникването му до Освобождението през 1878 г.

В четирите статии са характеризирани основните етапи в развитието на говоримия и книжовния български език с техните специфики. Разгледани са най-важните научни класификации на езика и са приведени аргументи за приемането на определени схващания. Авторката изтъква значението на първоначалния период в развитието на езика, който по нейно мнение не би трябвало да се нарича предписмен. Новаторски е погледнато и на формирането на българския народностен език като сплав от езиците на прабългари и славяни. Приведени са доказателства за съжителството на няколко писмени системи в надписите – първобългарски руни, кирилски и глаголически букви, гръцки букви. По оригинален начин е осмислено и развитието към аналитизъм в българския език.

25. Мичева, Ваня. Трансформации на митологемата за световното дърво в текстове на старобългарската литература.

С известна вероятност може да се твърди, че в Библията дървото за познаване на доброто и злото и дървото на живота са две хипостази на митологемата за световното дърво, тъй като представят разграничаването и отъждествяването на човека и божественото.

В Новия завет образът на дървото за познаване на доброто и злото не е засвидетелстван. Появява се нова трансформация на древната йерофания. Дървото и неговите плодове се осмислят в евангелския текст като символи на човека и неговите качества. Известно е, че най-важният символ на християнската вяра – кръстът – се смята и за „геометрично описание на световното дърво” /Петканова 1992:242/. В нашето проучване поради ограничения обем се изтъква само съхранената връзка между дървото и кръста на езиково равнище: в Асеманиевото евангелие, Савината книга и Супрасълския сборник. Макар в номинациите *дрэво*, *дрэво кръстьное* за кръст да изпъква ономаσιологичният признак, свързан с произхода на назовавания предмет от дърво, не е изключено да се предположи наличието на по-дълбочинна мотивация, отнасяща се до ролята на световното дърво като универсален медиатор.

Установените в езика на класическите старобългарски паметници лексикални единици се съхраняват в писмената традиция чак до новобългарските дамаскини. В текста на Тихонравовия дамаскин са засвидетелствани *дръво* и *кръстно дръво* за назоваване на Христовия кръст. Тук се откриват нови названия за библейските дървета в рая: за дървото на живота – „животное дръво”, за дървото на познанието – „дръво знаено” и „разумное дръво”. Очевидно в книжовния език на народна основа от XVII в. се утвърждават атрибутивни съчетания със съгласувани определения, които са по-близки до говоримия език, търсят се и варианти, които да отговорят по-пълно на изискването за разбираемост и достъпност. В семантиката на „животное дръво” няма иновации, а в осмислянето на „разумное дръво”/”знаено дръво” определено се наблюдава трансформация. То е описано като: „на два скопоса”, тоест с две същности: „добро и лукаво”, като доброто се свързва с божественото, а лукавото с дяволското. Така дървото на познанието се превръща в своеобразна хипостаза на световното дърво, защото като него осъществява връзка със сакралното горе и с демоничното долу.

26. Мичева, Ваня. Солта в българския книжовен език и култура.

В изследването са представени някои митологични представи за солта, които се срещат и в българската традиционна култура. Потърсени са техните паралели в книжнината. При разглеждането на солта в старобългарските класически паметници и в произведенията на Патриарх Евтимий се анализират както християнските, така и древните смислови представи.

30. Мичева, Ваня. Лингвокултурният концепт *добро* в Житието на св. Петка от Патриарх Евтимий.

Семантичният анализ показва, че и в двата варианта на ЖП лингвокултурният концепт *добро* се осъществява предимно в рамките на християнската парадигма като 'живот според християнските норми, правене на добро', като 'съответствие на християнското съвършенство, добрина', като качество 'безгреховен, праведен, тоест добър'. В същото време внимателното проучване на всички контексти и замени доказва, че *добро* в културните нагласи на човека от Предвъзраждането от края на XVII в. се свързва с по-ясни, разбираеми и достъпни за широк кръг възприематели изисквания. То не напуска сакралното, но се опитва да го доближи до човешкото, да го свърже с ежедневните модели на поведение („стори добро” тоест „пост, милостиня” и „другите добрини”). Общата демократизация на езика и мисловността, характерна за този момент от историческия път на българите, се открива и в реализацията на лингвокултурния концепт *добро*.

33. Мичева, Ваня. Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в. **50.** Мичева, Ваня. Българската и руската лингвистика на границата между две хилядолетия – точки на пресичане. Българо-руски проект „Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в.”

Двете статии са посветени на *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в.*, който е първият труд в историята на българистиката и славистиката, който представя научно словното богатство на новобългарските дамаскини. Езикът на новобългарската дамаскинска книжнина има ключово място в историята на българския език, тъй като за първи път след Кирило-Методиевата епоха възстановява връзката между писмен и говорим език. Книжовният идиом от XVII в. обединява елементи от традиционния език на архаичните дамаскини и от живия узус на всички равнища: фонетично, морфологично, синтактично и лексикално. В литературата на XVII в. навлиза лексика с диалектен и разговорен характер, граматичната организация и словоредът отразяват реалното битие на българския език от Предвъзраждането. Речникът обработва научно цялата лексикална и граматична информация за езиковите факти и ги представя в тълковната и индексалната част на всяка речникова статия. По този начин трудът предлага уникален материал за историята на българския език, историческата лексикология и историческата диалектология.

34. Мичева, Ваня. Постът в историята на българския език и култура.

Християнската представа за поста се вербализира в старобългарските класически паметници с лексеми от три корена: 1. постъ, постѣтѣ (с), пощенѣч, постънѣкъ, постънѣца, постънъ; 2. алкатѣ, алканѣч, алчьба, алчьнъ, алчьбънъ; 3. въздръжанѣч, въздръжатѣ с, въздръжанънъ. В много от реализациите си тези лексеми са синоними, но внимателният анализ помага да се отделят и разлики в семантиката. В думите с корен алк- се съчетават значенията: ‘глад, гладуване’ и ‘пост, постене’. Като ономасиологичен признак се осъществява ‘ограничаване на храната’. При думите с корен -дръж- се изтъква признакът ‘ограничаване на телесните потребности и земните удоволствия’, т.е. налице е разширяване на номинационната база. При лексемите с корен пост- ономасиологичният признак е ‘телесно и духовно усъвършенстване’.

В езика на новобългарските дамаскини християнската представа за поста и постничеството се вербализира с лексеми от 2 корена: 1. пост- : *пост, постя, постник, постница, постен* с основно значение ‘ограничавам се от телесни и духовни удоволствия и грехове, за да се приближа до Бога’; 2. -дръж-: *въздръжание, въздръжам се* със семантика ‘ограничавам се от всичко зло’. В семантично отношение разликата между двата типа лексеми може да се обобщи отново като разширяване на номинационния обхват: при пост- преобладава ‘надмогване на телесното’, при –дръж- в по-голяма степен се осъществява ‘надмогване на злото’.

Семантичният анализ на лексемите, които назовават поста, показва, че в старобългарската литература – от X – XI в. и от края на XVII в. – доминира християнското осмисляне. В новобългарските дамаскини, които отразяват общия дух на демократизация през Предвъзраждането, се откриват следи от езическите обреди. Напътствията към вярващите по време на пост „не със свирки и песни да празнуваме” и „не хоро да играем” вероятно са свързани с веселбите около огъня на Заговезни, които имат предпазваща и отгонителна функция. А изискването „не с блудство или инакви неподобни работи” е отглас на еротичните наричания на Сирни Заговезни, които играят роля на продуцираща магия за плодовитост.

35. Мичева, Ваня. Резултативните съюзи в историята на българския книжовен език .

В старобългарския и среднобългарския книжовен език се открива паратактично отношение, при което втората езикова единица съдържа последица от действието, явлението в първата. В класическите паметници консекутивни съюзи са: **сего ради, сего дэлма, того ради, того дэлма, тэмь, тэмьже**. Многообразието се дължи на вариантите на употребявания задлог. В Пространните жития на св. Кирил и св. Методий са засвидетелствани само **сего ради, тэмже**, а в езика на Бдинския сборник – **сего ради, того ради, тэм, тэмже**. В новобългарските дамаскини **сего ради** се среща два пъти, а **того ради** един път, и то само в архаични откъслечи.

В историята на българския език вероятно през XV, XVI в. настъпва прегрупиране на семантичните типове в системата на паратаксиста, при което консекутивното отношение преминава частично към заключителните изречения, които започват да изразяват и последица, частично към хипотаксиста. Лингвистично доказателство за връзката между резултативните и заключителните съюзи се открива и в произхода и развитието на съюза **затова**, който днес е с голяма честота. В езика на Тихонравовия дамаскин съюзът **затова** се реализира и като заключителен. В старобългарски не е засвидетелстван, както в класическите паметници, така и в Пространните жития на св. Кирил и св. Методий. В среднобългарски, в Бдинския сборник се открива една употреба на сложния съюз **за то** на 91.10, който по модел и функция е прототип на **затова**. Съюзът **затова** повтаря модела на старобългарския **того ради**: **това** и **того** са форми на показателното местоимение, а **за** и **ради** са предлог и задлог с една и съща семантика, която ясно личи в образувания именно от тях предлог **заради**. Следователно словообразователната и лексикална близост между честия старобългарски резултативен съюз **того ради** и най-употребявания съвременен заключителен съюз **затова** отразяват реален процес на семантично сближаване на двата типа паратактично отношение.

36. Мичева, Ваня. Особенности на паратаксиста в Житието на св. Георги Нови Софийски.

Текстът на Житието на св. Георги Нови Софийски е изграден по такъв начин, че да представи реално съществуващия и художествено пресъздаден конфликт между българското **свое** и османското **чуждо** през XVI в. в София. Най-подходящи като средство за свързване се оказват адверзативните съюзи, и то най-силно противопоставителният съюз **нъ**. Съюзът **нъ** измества напълно **а** и силно ограничава съпоставителната функция на **же**. Съюзът **а** е употребен само 5 пъти, а **нъ** – 82 пъти. Чрез съюза **нъ** се оформят поредица противопоставяния с различен допълнителен семантичен признак. Съюзът **нъ** се оказва подходящ и за въвеждаща семантика и се осъществява в такава позиция 25 пъти. Много интересни са и случаите с градационно противопоставяне със съотносителни съюзи с елемент **нъ**. Тази архитектурника на текста не е отражение на особености на говоримия език от XVI в., а е съзнателно търсена художествена форма. Авторът на житието поп Пейо успява да обедини всички смислови и езикови елементи на текста около идеята за утвърждаването на светостта на българското и християнското.

37. Мичева, Ваня. Лексемите с корен *-благ-* в историята на българския език.

Проучването на лексемите с корен *-благ-* в историята на българския език допуска вероятно семантично развитие, при което от начално 'светъл', което се възприема като много ценно качество, се появяват значенията 'сладък' и 'мазен', които отразяват господстващата представа за свръхценността на средствата за съществуване, и по-точно на храната, в древните общества и култури. По-късно това значение се разширява и номинира всички материални ценности, тоест *блага*. Свързването на ценното с доброто, съвършеното, положителното в духовната сфера на човешкия живот отговаря на един следващ етап от развитието на човечеството. Именно тогава *благ* и *благо* започват да означават ценни в духовно отношение същности и качества, като променящите се културни парадигми мотивират изменения в семантиката им. Християнската култура свързва *благо* с богоугодното поведение на човека, с Бога, с праведниците и светците. Традиционната култура, отразена по-пълно в диалектите, запазва част от конкретните значения на *благ*, но се обогатява и с религиозните християнски значения на думи като *благослов* и *благословия*, които се срещат и в диалектите. В съвременните реализации на лексемите с корен *-благ-* личат следите от всички предходни парадигми, но и доминиращото присъствие на модерната мисловност в европейската цивилизация след Просвещението, и в частност в българската след Възраждането.

38. Мичева, Ваня. Съчинителните съюзи в историята на българския език.

Според много учени езикът започва с изречението и по-точно с много свързани помежду си изречения. Само с тях можем да разкажем за това, което се случва сега или в миналото; да опишем това, което виждаме; да защитим някаква идея. В историята на българския книжовен език от старобългарския до днес връзката между равнопоставените в смислово, структурно и модално отношение изречения са съчинителните съюзи. Именно те съединяват, противопоставят, изброяват или поясняват. В съвременните граматика обикновено се посочват само 4 вида съчинителни изречения: съединителни, противоположни, разделителни и заключителни (или пояснителни) (Попов 1974; Брезински 1983; Ницолова 1983; Недев 1992). Всъщност в историята на езика ни съществуват още поне четири типа съчинителни изречения, като мотивиращите и резултативните са изчезнали от говоримия, а след това и от книжовния език, а въвеждащите и присъединителните съществуват и до днес. В статията се разглеждат в диахронен план основните значения и употреби на съюзите: **и, да, та** и др. с корен **-т-**, **че, же, нь, обаче, а, ами, ала, ано, ато, затова, сирѣч, рекъше.**

40. Мичева, Ваня. Причинните съюзи и съюзни думи в Бдинския сборник.

В старобългарските класически произведения причинност изразяват четири групи връзки: 1. подчинителните съюзи **ѹко, ѹкоже**; 2. относителните наречия за причина **зане, занеже, поне, понеже, имъже, ѳже**; 3. относителни наречия за количество **ѳльма, ѳльмаже, ѳльми**; 4. относителни наречия за място **иде, ижде, иждеже** (Дограмаджиева 1991: 505, 1984: 146). Целта на това проучване е да установи какви като състав и семантика са причинните съюзни връзки в Бдинския сборник от 1360 г., какви промени са настъпили спрямо старобългарския и как се ситуират те в историческото развитие на българския език.

Проучването на причинните връзки в Бдинския сборник потвърждава установената вече от други учени закономерност, че в паметниците от нетърновски тип от XIV в. се отразяват някои важни процеси в развоя на говоримия език. Старобългарските *иде*, *ижде*, *иждеже* не се употребяват в Бдинския сборник, а *имъже*, *ѣже* са твърде редки и се ситуират в периферията на системата. В същото време причинната си семантика запазват и обогатяват с нов семантичен тип *ѣлма* и *идеже*. Новата функция на *ѣда* също разширява причинното значение. Най-чести са *яко*, *якоже*, *понѣже*, от които само последният е част от съвременната книжовна норма. Появата на два нови съюза – *оти*, *за то* – може да послужи и като допълнителен аргумент в подкрепа на тезата, че Бдинският сборник е създаден именно през XIV в., а не повтаря по-ранни образци.

41. Мичева, Ваня. Лексемата *София* в историята на българската култура и език.

Българската дума *София* е гръцка по произход – от *упѣѣб* със значение ‘мъдрост’. Днес тя е запазена само като име: на светицата *София*, майка на мъчениците *Вяра*, *Надежда* и *Любов*; на църквите „*Света София*”; на град *София*, столица на България, и като собствено женско име.

Данните от историята на българската култура и българския книжовен език показват:

1. Антропонимът и топонимът *София* е българска културна заемка от гръцки език, като в съчетанието *Света София* първата част е преведена. Основната му семантика е свързана с *Божията премъдрост* като едно от названията на Иисус Христос и затова заема престижно място в християнската парадигма.
2. Богословският термин *бѣѣб упѣѣб* е преведен на старобългарски с *божѣ прѣмѣдростъ* още от св. Кирил и св. Методий и е засвидетелстван в старобългарската книжнина от IX до XVII век.
3. Названията на основните християнски термини: *вяра*, *надежда* и *любов* са утвърдени също от славянските първоучители и техните ученици още през IX век и се реализират с една и съща семантика през вековете. Не се срещат непреведени антропоними за трите светици, дъщери на св. *София*.

42. Мичева, Ваня. Социокултурни промени в лексиката за блудство.

Основна задача на това проучване е да се установи по какъв начин йерархията на ценностите в средновековната, предвъзрожденската, възрожденската и съвременната култура влияе върху състава и семантиката на лексемите за блудство. На второ място, типът литература, от кого и за кого е написана и какви социални функции изпълнява, също определя дистрибуцията на едни или други лексеми с близко значение, но с различен произход. Материалът от новобългарските дамаскини доказва, че в техния език са станали значителни социокултурни промени с лексиката за блудство, които отговарят на промените в обществените нагласи и в типа книжнина. Във възрожденската литература се съчетават и противопоставят две начала. Част от книжовниците се опират преди всичко на книжовната традиция и в техните произведения се откриват лексемите за блудство, свързани с престижната черковнославянска печатна книга. По данни на Речника на църковнославянския език в него са засвидетелствани 25 лексеми с корен *-блуд-* и 16 с крен *-любодяй-* (Бончев 2002:49, 50, 262) . Именно те се предпочитат от възрожденски автори като Паисий Хилендарски, Софроний Врачански. Друга част от книжовниците смятат, че в основата на новобългарския книжовен език трябва да стои говоримият. Например Михаил Попфилипов от Разложкото ръкописно средище от средата на XIX в., проучвано от М. Райкова, познава само говорими лексеми за блудство: *курва, курварство, курвовам, курварин*.

44. Мичева, Ваня. Проучвания на новобългарските дамаскини в Института за български език – традиции и постижения.

Езикът на новобългарските дамаскини е уникално явление в развитието на книжовния ни език. За първи път след Кирило-Методиевата епоха в края на XVII в. отново се възстановява връзката между говоримия и книжовния език именно в текста на новобългарските дамаскини. Поради тази причина много български и чужди учени смятат, че началото на новобългарската литература започва с тях, а не с „История славянобългарска” на Паисий Хилендарски. Езикът на новобългарските дамаскини привлича вниманието на специалистите от Секцията за история на българския език още от 60-те години на миналия век. Първото поколение учени правят класификации, анализи на основни особености и съпоставки между архаичните и новобългарските дамаскини – Б. Велчева, Е. Кочева, В. Василев, Е. Дограмаджиева. Второто поколение се отличава с разработка на редица обобщителни и по-конкретни въпроси, които надграждат научната представа за дамаскините – Е. Мирчева, В. Мичева, С. Сеизова. На текстовете от 18. и 19. век са посветени проучванията на Г. Митринов, Л. Стефова, А. Манолева. Специално място е отделено на значението на колективния труд *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в.* Краткият преглед на проучванията на новобългарските дамаскини в Секцията за история на българския език към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин” ни убеждава, че тя в течение на половин век се утвърждава като водещ център в тази област.

45. Мичева, Ваня. Концептите *стар* и *млад* в историята на българския книжовен език. – Български език, 2015, № 4, 78 – 87.

В историята на българския книжовен език концептите *млад* и *стар* имат амбивалентна семантика, тоест съчетават и положителни, и отрицателни семи. Но за разлика от българския фолклор в книжнината преобладават признаци, свързани с положителни качества: мъдрост за старите хора, хубост и готовност за усъвършенстване на младите. В това отношение може да се каже, че има единство в реализациите на концептите в целия времеви период от X до XVII в., което се дължи на християнската концепция за човека, според която вярата в Бога и подражанието на Божиите модели на поведение може да направи и младия, и стария достоен и праведен. Някои от контекстите с езикови репрезентанти на концептите се съотнасят със сакралното: съчетанията *старѣишина мир*¹, *старѣишина молитвѣникомъ*, *старѣишина отъцемъ*, *старѣишина паствинѣ* за Исус Христос в старобългарските паметници; съчетанията *отроче младо* за Бога и *млад момък* за ангелите и архангелите в новобългарските дамаскини, което доказва доминирането на християнската парадигма.

Най-важните особености в семантиката на концептите определят насоките в развитието на езиковите им репрезентанти. Преосмислянето на *стар* като ‘пръв, по-висш’ мотивира появата на няколко лексеми с корен *старѣиш-* в старобългарските класически произведения със значение ‘първенец, водач’, както и ‘качество, длъжност и действие на такъв човек’, част от които се откриват и в новобългарските дамаскини. Свързването на младостта с храбростта, готовността да се отстояват идеи с цената на живота е причина лексемите с корен *юн-* в историята на българския език да започнат да назовават юначни и смели хора. Резултати от този процес са налице в езика на новобългарските дамаскини. Успоредно с тази нова семантизация се извършва и съотнасянето на думите с корен *млад-* не с невръстни деца, а с младежи в разцвета на силите си. Тези езикови явления със сигурност доказват връзката между културните представи на българите през вековете и езика на книжнината.

46. Мичева, Ваня. Институтът за български език – център за историческа лексикография и лексикология.

Секцията за история на българския език в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ съществува от 1959 г. Задачата за съставяне на Исторически речник на българския език е поставена още от основателите на секцията. През 70-те години ръководителят на секцията чл.-кор. проф. К. Мирчев създава първия проект за еднотомен речник на старобългарския език, в началния етап на неговото осъществяване участват нашите учители, тогава още млади учени – проф. Ек. Дограмаджиева, проф. Б. Велчева, проф. А. Минчева. След преждевременната смърт на изтъкнатия специалист по историческа граматика проф. К. Мирчев работата по проекта продължава чл.-кор. проф. Д. Иванова-Мирчева. Тя е автор на нова концепция, която с годините се усъвършенства и е в основата на една оригинална теория по историческа лексикография, дело на членовете на Секцията за история на българския език. Плод на усилията им е поредицата исторически речници, осъществени според принципите на тази теория. Първият завършен и публикуван труд е двутомният *Старобългарски речник*, а вторият е *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в.* В статията са представени всички особености на двата речника, които ги правят уникални в палеославистиката и медиевистиката и доказват креативната роля на Секцията за история на български език в създаването на исторически речници.

Членовете на Секцията за история на българския език разработват редица лексиколожки проблеми. Дългогодишната ръководителка на секцията чл.-кор. проф. Д. Иванова-Мирчева написа поредица изключително полезни лексиколожки статии [8, 9, 10]. Проф. Е. Мирчева и проф. М. Цибранска-Костова, проф. Ст. Смядовски, доц. И. Карачорова, доц. Г. Митринов, доц. Я. Милтенов, д-р В. Мичева, д-р М. Райкова и А. Манолева разработват различни аспекти от научната проблематика на средновековната лексика. Този кратък преглед на публикациите на членовете на Секцията за история на българския език в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ доказва, че нашата научна продукция обхваща изцяло българския пространствено-времеви континуум – писмени паметници от цялата българска езикова територия през периода IX–XIX в. Така ние вграждаме нашите трудове в основите на българската държава на духа, за да ги завещаем на поколенията.

47. Мичева, Ваня, Елка, Мирчева. Историческите речници в Института за български език към БАН – постижения и перспективи. (под печат)

Публикуването на *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в. (върху текст на Тихонравовия дамаскин)* стана повод двете авторки да представят пред високо уважавания форум на конгреса по българистика поредицата *Исторически речници на българския език* на Секцията за история на българския език към Института за български език. Речникът на Тихонравовия дамаскин е третият от поредицата. Първите два са томовете на *Старобългарски речник* (Старобългарски речник 1999, 2009). В статията се анализират приносите на членовете на Секцията в създаването на съвременна теория на историческата лексикография и в прилагането ѝ при написването на поредица исторически речници, три от които вече са сред научната общност. Осмислени са и перспективите пред учените – за дигитализиране на вече съставените речници и за електронно издание на други лексикографски трудове.

47+. Мичева, Ваня. Концептите *светлина* и *тъмнина* в езика на новобългарските дамаскини. (под печат)

Всички открити в статията реализации на концептите *светлина* и *тъмнина* се отнасят към религиозната картина на света. Именно за нея са характерни отъждествяването на *светлината* със *сакралното*, осмислено като: християнство; Бог Отец, Бог Син, Св. Дух, божии войни, светци; добро и добродейание; праведници; рай; свещени неща като кръста, празниците, одеянията на ангелите. А *тъмнината* се съотнася с *антисакралното*, разбирано като: езичество; Дявол, дяволските слуги, Антихрист; зло и грехове; грешници; ад; антисакрални неща като тъмница. В новобългарските дамаскини обаче в много по-голяма степен присъства осъществяването на концепта *тъмнина* в номинации на подземното царство, ада. В старобългарски е налице тъма кромэщная, а в дамаскинските текстове: тъм'Ео мэсто, мрѧ'Ео мэсто, тма]ер'Еа, дупка тъм'Еа, тъме'Е ад, адови тъм'Еици, тъм'Еици аду. Седем словосъчетания, които съдържат основните езикови репрезентанти на концепта *тъмнина*, за назоваване на ада не могат да бъдат случайност. Те отразяват изключително важното място, което заема царството на мъртвите в концептуалната картина на света на българите през XVII в. Освен с конкретната историческа картина, текстът на новобългарските дамаскини се съотнася и с битовата картина на света, макар и по-рядко.

48. Мичева, Ваня Диалектно и книжовно в езика на новобългарските дамаскини. (под печат)

В статията се анализират синтактични и лексикални явления, при които диалектно и книжовно се обединяват. Представени са три типа взаимоотношения между лексеми: 1. Съществуване на книжовно и диалектно в един и същи контекст. 2. Книжовно и диалектно в различни контексти. Лексеми с книжовен произход и лексеми от диалектите с еднакво или много близко значение се употребяват в различни слова в дамаскините. В някои случаи диалектните са с по-голяма честота, а в други – книжовните. 3. Диалектното измества книжовното. В новобългарските дамаскини се откриват лексеми, които напълно са заменили съответните лексикални единици от традиционния книжовен език. В книжовния език на народна основа е фиксиран резултатът от един по-дълъг процес на отпадане на някои думи от диалектите: **обрэсти** е изместено от **намѣря** и **найда**, които по данни от АБДА се срещат в цяла България; вместо **съвэдэтельствовати** откриваме **мартурисам**, което е гръцка заемка в диалектите и днес се употребява в Тетевенско (АБДА); **1спэти**, **1спэвати** е заменено от **фтасам** от гр., с разпространение по цялата българска езикова територия (АБДА); на мястото на старобългарските названия за ‘крадец, разбойник’ субстантивирани причастия **крады**, **граби** и съществителното **татъ** в езика на новобългарските дамаскини се установява лексемата **хайдут**, заемка от унгарски през турски, засвидетелствана в много диалекти (АБДА).

49. Мичева, Ваня. Лексемите с корен -прав- в историята на българския книжовен език. (под печат)

Анализът на езиковия материал от историята на българския книжовен език показва, че лексемите с корен -прав- участват в противопоставянето правда – грях и се съотнасят с такива значими в средновековната концептосфера понятия като добро, божествено. Тези лексеми съграждат езиковата картина на света в средновековните текстове, като представят християнския императив светът да бъде устроен според Божиите закони.

В статията се търси обяснение за свързването на доброто с правото, а не с дясното, както е в източните и западните славянски езици. Добра възможност за обяснение дават данните от българската традиционна култура и тяхното етнолингвистично проучване. Опозицията прав – крив в народната култура се съотнася с десен – ляв, добър – зъл, чист – нечист, нормален – аномален, духовно съвършен – духовно несъвършен. Според К. Мичева-Пейчева като криви се определят хора с физически недостатъци, както и опаки или нечестни хора, а също и отрязъци от време, които в народната митология са мръсни, опасни, подвластни на нечисти същества (Мичева-Пейчева 2013, 110–114). М. Младенов смята значението на *крив* ‘ляв’ за много рядко и архаично. Следователно противопоставянето прав – крив, макар и да не е така всеобхватно като десен – ляв, присъства забележимо в българската езикова картина на света. Именно на фона на отрицателните семи в съдържанието на лексемите с корен -крив- изпъква по-ясно положителната семантика на лексемите с корен -прав-. Това подкрепя езиковия процес на оформяне на метафоричните значения на по-голяма част от думите с корен -прав-. В историята на българския език те се включват в ядрото на концептите *правда, добро, правилно*, а в съвременния език се свързват преди всичко с *истина, съответствие на действителността, законност, справедливост*.

51. Мичева, Ваня. Концептът *болест* в езика на новобългарските дамаскини. (под печат)

Концептът *болест* се реализира в новобългарските дамаскини с езиков ред с ядро: болестъ ‘болест’ и ‘болка – физическа и душевна’, болен, болнав, болетувам, разболя се, немощъ, бѣсен, бѣсомучен, слѣп, нѣм, глух, хром, слѣкав, слекав, сух, приядрена зона: нефелен, нефелит, бѣс, дявол, лалгос, баялница, врачувам, болестъ люта, зъл недуг, болестъ съмъртоносна, болестъ до съмъртъ, лежа до съмъртъ, разболѣ се до съмъртъ, тежко лежа и периферия: огница, пришка люта, изблювам, очръвивя, оживнича, оток въ нозѣте, болестъ на окото, носѣ болны, рыцѣ треперать, очи не могат да гледать, болестъ сѣкаква на добытокъ, болестъ на конете, недуг, недужен, есав. От сравнението с езика на старобългарските класически произведения и на архаичните дамаскини личи, че репрезентантите от корен бол- са най-устойчиви и са съхранени в най-голяма степен въпреки новите словообразователни модели. Наследниците на недѣг-, ѡза, немощъ са максимално ограничени. В същото време в езиковия ред на концепта се настаняват много диалектни думи като *слекав, огница, пришка люта, баялница, очръвивя, оживнича* и др. Налице са доказателства за връзката на книжовния език на народна основа от XVII в. с говоримия.

Семантичният анализ на ексцерпирания материал показва, че концептът *болест* в езика на новобългарските дамаскини притежава следните съществени семи: 1. Болестта е универсално зло, което се съотнася с природните бедствия и социалните катаклизми. 2. Болестта е Божие наказание за греховете на хората. 3. Болестта се изцелява преди всичко с помощта на свети хора, сакрални предмети и добри християни, получили дарба да лекуват от Бога. 4. Оздравяването е възможно само за истински вярващите, то е път към пречистване и надмогване на греховността. 5. Чудодейното изцеление може да бъде начин за приобщаване на езичниците към християнството. 6. Болестите се причиняват и от дявола и неговите слуги, които могат да бъдат победени само от Бога, като по този начин в религиозната картина на света се утвърждава надмощието на Господ. 7. В осмислянето на болестите и справянето с тях се откриват и следи от вярванията в традиционната българска култура за жени лечителки, които могат да церят с баяне и врачуване. 8. Хората могат да бъдат нападнати от много и различни болести и недъзи. 9. Важно място в представата за болестите заемат тежките и смъртоносните заболявания, за които езикът е изработил специални съчетания. 10. Физическата и душевната болка са свързани с болестите в езиковото съзнание на българите.

52. Мичева, Ваня. Речник на трудните думи и изрази в литературата от 4. до 9. клас.

Речникът съдържа над 5000 речникови статии за думи изрази, които са извлечени от всички текстове в учебниците по литература от 4. до 9. клас. Подбрани са няколко вида трудни за разбиране лексеми: архаизми и историзми; диалектизми; чужди думи и неологизми. Втората група езикови единици включва устойчиви съчетания и фразеологизми, много от тях произхождат от библейските текстове, от античните гръцки митове, от преданията в българската традиционна култура. Тълкуването на всички значения на трудните думи и изрази осигурява на учениците достъп до духовните послания на изучаваните текстове и ги приобщава към европейската и българската култура.

54. Мичева, Ваня. Нови анализи на литературни творби. За обучението в 9. клас.

Учебното помагало е посветено на старогръцката и старобългарската литература, изучавани в 9. клас. В него са направени оригинални съпоставки между особеностите на старогръцката митология, фолклора и старогръцката литература, както и между трите типа гръцка трагедия с представители Есхил, Софокъл, Еврипид. Много полезно е и сравнението между старогръцката литература, фолклора, старобългарската и съвременната българска литература, което позволява да се открият основните разлики между тях.

Приносен характер имат разработките за същността на старобългарската литература, за произхода и разпространението на глаголицата и кирилицата от 9. век до наши дни, за специфичния характер на произведения на св. Климент Охридски, на Константин Преславски, Черноризец Храбър, Йоан Екзарх, Презвитер Козма и Патриарх Евтимий.

53. Нови анализи на литературни творби. За обучението в 8. клас. **55.** Мичева, Ваня. Нови анализи на литературни творби. За обучението в 10. клас.

По достъпен и в същото време научен начин са представени основните моменти в развитието на съвременната българска литература (за 8 клас) и на западноевропейската литература (за 10 клас).

56. Мичева, Ваня. Христоматия. Старобългарска литература. **57.** Мичева, Ваня. Старогръцки легенди и митове.

В. Мичева е автор на предговора и съставител на двете книги. Подбраните от съставителя откъси от Библията, от старобългарската литература и от старогръцките митове и легенди допълват учебното съдържание на дисциплината история на литературата в гимназиалния курс.

63. Научнопопулярни статии. **64.** Научно-културни изяви. **65.** Участие в медии: 10 участия в телевизионни предавания, 50 лекции по образователните програми на Радио „Христо Ботев” и 5 участия в други радиопредавания.

Всички научнопопулярни статии и участия на В. Мичева в образователните програми на Радио «Христо Ботев», в телевизионни и радиопредавания са посветени на важни въпроси от историята на българския език и книжнина. Те представят научната истина за старобългарския език, за двете азбуки кирилица и глаголица, за особеностите на отделни типове литература като старобългарските класически паметници, нетърновските и търновските текстове, Софийската книжовна школа, новобългарските дамаскини. Голяма част от тях са свързани с популяризирането на най-важните издания на Секцията за история на българския език – Старобългарския речник и Речник на книжовния български език на народна основа от XVII в.

